

Kabdebó Lóránt

A mitikusságnak megtépett foszlányai és a Költő Agya

(Nyolcvan éve jelent meg a Fekete kolostor)

„Amikor a legnagyobbról esik szó, amit az emberi nyelv elérhet, akkor illő alkalmaznunk az emberi beszéd minden gazdagságát és pompáját, nem azért, mintha ez a vallás számára valami nélkülözhetetlen dísz lenne, hanem mert vétkes könnyelműség és szentségtörés volna nem megmutatni, hogy mindent elkövetünk megfelelő erővel és méltósággal való megjelenítéséért.”

(Schleiermacher)¹

„Szabadgondolkodó vagyok s ha ki nem dobtak azóta, választmányi tagja a magyar szabadgondolkodóknak. De nem ismerek szebb szabadgondolkodást, mint az Istennel való nyugtalan és kritikus foglalkozást. Vagy-vagy: végre valaki vagy megtalálja, vagy véglegesen leszámol vele az emberi élet gyönyörű, elképzelhetetlenül nagy megkönnyebbülésére.”

(Ady)²

Az olvasás véletlenei: az *Én metafizikája*. Egy Szabó Lőrinc kései korszakáról készülő nagyobb dolgozatra készülök. Nyitottan minden gondolatra és alkotásra, ami korban vagy szellemben kapcsolódik témámhoz.

Egy bírálatra hozzám juttatott OTDK-dolgozat hirtelen a harmincas évek Kerényi Károly körül szerveződő Sziget-gondolatára³ emlékeztet. A dolgozatban ugyanakkor egy, a Sziget-gondolatot kontrázó, Lukács György támadó jellegű könyvének címét, *Az ész trónfosztását* évtizedekkel megelőző, szociáldemokrata pártállású, Kéthly Anna környezetéhez tartozó pártesztéta egy mondata gondolkoztat el: *„Ézért döntik le ők trónjáról a »polgári ész»t«, és a hittel teljes intuitív látás lesz ennek a legendát alkotó mítoszkultusznak, ennek a vallásszerű tudománynak egyedüli műszere. Bárhová nézzen is a múltba, mindenütt a teremtő egységet, az életet adó szellemi központot keresi, és az, amit ott meglát, már nem tudományos fogalom, hanem végül is a mítosz”* – idézi a „Hajnal” jellegű dolgozat Faragó

Kézirata közlésével szeretettel köszöntjük a 75 esztendőes Kabdebó Lórántot. (A Szerk.)

1 Schleiermacher, Friedrich: *A vallásról – Beszédek a vallást megvető közönséghez*. Fordította és az utószót írta Gál Zoltán, Osiris, Budapest, 2000. 98.

2 Ady Endre: *Az Isten az irodalomban*. Nyugat, 1910. I. k. 204.

3 „Hajnal” jellegű dolgozat a 2011. évi egri OTDK-n: *„A magyar üveggyöngyjátékosok”*. A Sziget-kör tudományfelfogása. A korrektúra idejére feloldva: Szabó Piroška, ELTE BTK.

László a legendás *Apollo* című folyóiratban megjelent tanulmányát.⁴ A marxista elhatárolódást hallva a mondat ugyanakkor feltételezi a vizsgálódó kérdést: a pozitivizmus, a „polgári ész” ellenében milyen gondolati mezők rajzolódhattak ki a huszadik század közepén. Irodalomról gondolkozva a késő modern szövegek belső kódoltságára figyelve.

Közben megjelenik az új tudósgeneráció egyik legtehetségesebb tagjának, Kulcsár-Szabó Zoltánnak a költő egymást követő korszakainak változó poétikai feladványaiából kiinduló vaskos tanulmánykötete⁵, amely monográfiává egységesülve gondolja végig klasszikus költőnk életművét. Régóta várom, hisz mintha ma volna, amikor a fiatal oktató első Szabó Lőrinc-tanulmányát a miskolci egyetem dékáni irodájában, amelyet akkor szemináriumi teremként használtunk, pezsgőt bontva köszöntöttem. Azóta ő jelenti számomra egyszerre gondolataim várt kiteljesítőjét és az ingerlő másságot kutatói munkámban.

A könyvbe foglalt jól ismert tanulmányok ismételt olvasása megerősít abbéli véleményemben, amely szerint Szabó Lőrinc verseiben a huszadik századi késő modern világirodalomnak két meghatározó szólama vitakozik feloldhatatlanul, amely leginkább Gottfried Benn és T. S. Eliot életművéhez köthető. Ifjabb éveimben magam is úgy éreztem, hogy az úgynevezett „benni” hangvétel, a *Te meg a világ* kötet világa jelentené a világirodalmi mértékkel is mérhető csúcspontot Szabó Lőrinc költészetében. Kulcsár-Szabó Zoltán számára is ez a szólam és az ezt megjelenítő kötet jelenti a figyelmére legméltóbb és leginkább elemzésére kihívóbb korszakot. *„Szabó Lőrinc verse nem másról »beszél«, mint arról, hogy a szöveg pragmatikája és retoricitása éppúgy egymást létesítő, feltételező és részint aláadó viszonyban gondolhatók el, mint amilyen az én és a tőle elválasztott-elválaszthatatlan (szöveg)világ között rajzolódik ki. [...] A Te meg a világ kevésbé az individualitás önleírását, mint inkább ennek végső lehetetlenségét tárja fel, az individuuum költészete helyett az individuuum válságának költészetét megvalósítva.”*⁶ Időm múltával ma már inkább a költő későbbi költészetében, a *Tücsökzenében* kiteljesedő „elioti” szólamot figyelem, melyet Szabó Lőrinc kötetcímevel *Harc az ünnepért*ként jellemezhetek, és amelyet értően, és amelyet metafizikáját nem megértően neokrisztianus „költőiségként” kissé fanyalagva kezel Kulcsár-Szabó Zoltán monográfiája. Bár legyen itt vitakozó szavamból kihangosítva: ezt is értően! *„Mint azt a Dzsuang Dszi álma példázata (»kép és költemény«), vagy a halált követő túl- és másvilág leírásai a Tücsökzenében megmutathatták, a »költészet« nála az idegenség olyan (romantikus eredetű) tapasztalatát nevezi meg, amelyben a saját tükröződik, vagy verődik vissza és ismétlődik meg kísértetiesen, vagyis amely a saját »végtelenségét« éppen örökös ismétlődésében, pontosabban az ezt kiváltó, vagy általa láthatóvá tett, eredendő referenciális bizonytalanságban teszi felfedezhetővé. Szabó Lőrinc itt tehát, ha lehet így fogalmazni, nietscheibb. A saját végtelen visszatérésének tapasztalata az, ami költői, és az, hogy Szabó Lőrinc – mint látható volt – képtelen a »léten és istenen túli béke« végtelenségét a saját végesség (legkevésbé sem próteuszi) végtelen újjászületésétől konzekvensen elhatárolni, vagy, ami ugyanaz, az idegenség nem kisajátító tapasztalatát újra és újra a »költészet« fogalmában hárítja el (illetve – rosszabb pillanataiban – esztétizálja), ebben leli magyarázatát.”*⁷ Monográfiában válaszolok majd rá. Hic Rodus, hic salta.

Folytatódó vitánk során egy olyan mező rajzolódik elem, amelyben egy világegés után, előtte a következőnek, majd azt követően a 20. század történetével szemben – annak mintegy felette – a megélt történet átrendeződik, szöveggé poétizálódik, egy másik való-

4 Faragó László: *A harmadik humanizmus és a Harmadik Birodalom*. *Apollo*, 1935/2. 200.

5 Kulcsár-Szabó Zoltán: *Tüskörszínjátéka agyadnak*. Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében. Ráció Kiadó, Budapest, 2010.

6 Kulcsár-Szabó Zoltán: i. m., 104., ill. 90.

7 Kulcsár-Szabó Zoltán: i. m., 152–153.

ság kezd megképződni. A megélt valósággal ellentétben megjelenő szellemi létérzékelés, amelyben a valóságos tények mellett-fölött egy másfajta, metafizikai erőter is megnyílik. Mint a bibliai történetet körülfolyló legendában, a Móríja hegyén, Izsák tekintetében a mel-
lének szegezett kés okozta rémület ellenében a teremtés megnyíló égi távlatai. Amint azt Ratzinger bíboros könyvében, a katolikus ünnepeket magyarázva, oly érzékletesen megje-
lenítette. („Nevetést szerzett nekem az Isten, / s aki csak hallja, együtt nevet velem.” Teremtés Könyve, 21,6.)⁸ Ellenében a történelem mindkét pusztító erejének, és egyben ellenében a polgári ész racionális gyakorlatiasságának is. A totális és a szabadgondolkodás ellenében egyfajta szabad gondolkodás. Úgy, amint azt már Ady is megfogalmazta. Kérdésem: miként jelenhet meg ez a kegyelmi pillanat a poétika mezőiben.

Közben két esemény is a *Fekete kolostorra* figyelmet fel – mindezzel összefüggésben. Egy valahai, Kuncz Aladáról szakdolgozó egyetemista, utóbb író-költő, Bágyoni Szabó István figyelemre méltó írása „a két derék” Kunczról⁹ figyelmeztetett a *Fekete kolostor* aktuális olvasására. Mely mint minden újraolvasás, összekapcsolja a művet az éppen bennem alu-
kuló gondolati erőterrel.

És ugyanekkor került kezembe egy másik OTDK-dolgozat, mely éppen a *Fekete kolostor* új szempontú olvasására tesz kísérletet.¹⁰ Számba veszi, hogy holtpontra jutott a könyvvel kapcsolatban mindkét korábbi olvasási metódus: kevésnek bizonyult, ha dokumentum-
ként foglalkoztak vele, mert adatainak ellenőrzése nem bizonyítja a szöveg okadatolt pontosságát, és téves, ha regényként, fikcióként olvassuk, mivel mégiscsak erősen kötődik a szöveg a megtörtént valósághoz. Legjobb lesz, ha szövegszerűségében ragadjuk meg, sajátosan alkalmazott kompozicionális elvek szerint épült huszadik századi poétizált alkotásként közelítünk a könyvhöz (a dolgozat az időszerkezet vizsgálatában jut el értékes eredményekhez).

De hiszen ugyanitt tartok a *Tücsökzenével* kapcsolatban is. Szabó Lőrinc életrajzi ver-
szetként emlegette megalkotása idején, mégis készülésének fele időjében belátta, hogy a strófákat át kell hangolnia, metafizikai töltettel kell telítenie, és akkor az életrajziség is egy, a huszadik századi ember léthelyzetére pontosabban rákérdező szövegegyüttest fog végső soron kialakítani. „Ittlétem alatt 45 verset írtam, a Tücskök összlétszáma tehát 160. Ezek túlnyomórészt nehezebb témák [...] nagyon sok elképesztően meglepő lesz, s oly fokon viszi a spiritualizmust a lírában, mint ameddig én eddig sose tudtam. Viszont a hang és a szellem emeltebb volta s az egész mű kompozíciója miatt a már meglevők egésze némi áthangolásra szorul, hogy ne legyen túlhirtelen az átmenet a gyermeki hangból az éretthe: most inkább ezen dolgozom, az összehangoláson”¹¹; „Hát elég jól haladtam, tíz darabbal előbbre jutott az egész mű, viszont rájöttem, hogy a meglevőből nagyon sok a használhatatlan. Ugyanis háttérbe kell szorítani a puszta életrajzi jellegűeket, s vagy másképp kezelni az anyagukat, másképp fel-
dolgozni, vagy pedig egészen mellőzni, úgyhogy a teljes könyv elsősorban, legelsősorban lírai hatású legyen... Nem tudom, mit csináljak... Sokat át kell még írni... Szerencse, hogy a ciklus

8 Joseph Ratzinger bíboros: *A remény forrásai. Gondolatok az üdőtörténet nagy ünnepeiről. Húsvét. Sára nevetése.* Fordította: Némedi András, Ecclesia, Budapest, 2005. 57–68.

9 Bágyoni Szabó István: *Történetek a „két derék” Kunczról*, in: uő: *Az idő festett orcái* (Esszék, beszélgetések, jegyzetek). Magyar Napló—Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2010. 192–220. A kötetet a Magyar Nemzet szombati Magazinjában mutattam be, 2011. január 29-én.

10 „Issos” jellegű dolgozat a 2011. évi egri OTDK-n: *Az idő narratív tagolása a Fekete kolostorban.* A korrekúra idejére feloldva: Kondor Péter, Károli Gáspár Református Egyetem BTK.

11 *Harmíncat év.* Szabó Lőrinc és felesége levelezése. 2. kötet: 1945–1957. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta: Kabdebó Lóránt. Magvető, Budapest, 1993. Digitális változata: www.irodalmiakademia.hu Szabó Lőrinc címszó alatt. 1946. január 11., Sóstóhegy, 34.

eleje teljesen kész... Az itteni tíz is revízióra szorul még...”¹² – írja feleségének a félig kész darabok ismeretében, átérezve a korábban késznek vélt versszövegek kihívását, felismerve a bennük – az alkotás során – átszerveződő poétika igényét.

Hasonlóan Kuncz Aladár összegzésre készítő életrajzi szituációjához Szabó Lőrinc az ostrom utáni személyes veszélyeztettségében életösszegzését a kései férfikor jogán, de a világháborúval és Budapest ostromával elkövetkező történelmi viharok, valamint személyes meghurcoltatásának okán is időszerűnek érzi. Ugyanakkor az egész művet meghatározó poétikai formáltsága létbölcseleti költemény. A műalkotás minden mozzanatában állandóan és folyamatosan az emberi létezés értelmére, az embernek a létezés egészében elfoglalt helyzetére kérdez rá: „A holdfényes éjszakában ugyanis újra megrendített az örök nagy ellentét, az egyén és a mindenség között, a külvilág zengő, önfeledt boldogsága és a magam nyugtalansága között. Ekkor valami szellemidézés indult meg: az emlékező lélek száz meg ezer szikrázó képben látta gyermekkorát, ifjúságát, egész addigi életét” – ezt írja utólagos értelmezésként a mű első kiadásának fülszövegére, és ezt ismétli tíz év múlva Fodor Ilonának adott rádióinterjújában is.¹³ Az életrajz és a létbölcseleti költemény találkozása és szétválása adja a *Tücsökzene* jellegzetességét. A műben jelen levő kontinuitást egy párhuzam alapozza meg: a költői tudat útja az elveszett harmóniától a remélten újra megtalálhatóig és a vizsgálatra fogott élet útja az elveszett idilltől az elérhetőnek remélt spirituális létformáig. A diszkontinuitást pedig az táplálja, hogy ez a párhuzam minden pillanatban megbomlik, az életrajzból a fikción keresztül létbölcseleti költemény lesz, melynek így már nincs köze az életrajzhoz. A létbölcseleti szöveget ugyanakkor a jelenvalólét mindennapiságának tényvilága foszlányokra tépi. A *Tücsökzenének* ez a kettős fogantatása mindenkor olvasóit poétikai-műfajelméleti probléma elé állítja: szerkezete tulajdonképpen a mű többféle olvasatát ajánlja fel.

Van tehát két alkotás a magyar irodalomban, amelyik a köztudatban életrajzi ihlettségű, megtörtént eseményeket, életrajzi konkrétumokat foglal szépirodalmi szövegbe. Ugyanakkor mindkettőnek a behatóbb olvasása a konkrét eseményesség mögött meghúzódó, és fokozatosan felfeslő metafizikai létben elhelyeztettséget mutat fel. Valójában két kataklizma (az egyik egy internáltság keserű évei, a másik az internáltságra való felkészültség keserű kétségbeesése) utáni, illetőleg a benne létet átélő történetiséget megjelenítő életrajziságban formálódik ki. A filológia feladata ennek a konkrét életrajziságnak az identifikálása, melyet folyamatosan végez is, létrejöttüktől kezdődően. Ennyi kijár a remekműveknek az irodalomtörténet részéről. Ugyanakkor remekmű mivoltukat poétikai szempontból értelmezni az irodalomtudomány feladatává válik: a személyes életrajzi tárgyilagosság miként emelkedik arra a szintre, hogy a feldolgozott eseményesség egyben poétikai megalkotottságuk által klasszikus értékű műalkotássá válhassék.

Én ez utóbbi feladat egy részjelentésére figyeltem fel a véletlen egybeolvasás folyamán. A Szabó Lőrinc-életmű átgondolása során most jutottam ahhoz az olvasói pozícióhoz, amelyik az individuum önéletírásának lehetetlenülésével beálló válság leírása ellenében az eseményességen fel-, illetőleg túlelmelkedő metafizikai hangoltságot igyekszik kilicítálni a létezés egészében elhelyezett ember számára. És párhuzamosan olvasom Kuncz Aladár

12 Ugyanott, 1946. július 23., Igal, 42.

13 A felvétel datálása: 1957. V. 27. 12–14-ig. Műsorra került 1957. VI. 2-án 15.30–15.50 a Kossuth adón. Az interjú egy gépiratos példánya Szabó Lőrinc hagyatékában (letétben Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában), a rádióműsor gépiratos leírata a Magyar Rádió Archivumában; ebből kiderül, hogy a hagyatékban őrzött változat némely apró momentumban eltér az elhangzottól. Az interjút Fodor Ilona készítette, könyvben: Szabó Lőrinc: *Vallomások*. Naplók, beszélgetések, levelek. [Osiris Klasszikusok]. A szöveggondozást végezte, a jegyzeteket, az életrajzot és az utószót írta Horányi Károly és Kabdebó Lóránt, Osiris, Budapest, 2008. 612.

remekét, amelyben szintén ezt, az individuális meghasonlottságot tudatosító, a történelemmel elégedetlenül szembeforduló lázadással találkozom. A *Fekete kolostor* (megjelent: 1931-ben) nem olvashatta a *Tücsökzenét* (megjelent először: 1947-ben, végső változatában: 1957-ben), de még annak poétikai alapozását, a *Harc az ünnepért* kötetet sem (megjelent: 1938-ban). Ez időbeli tény. Hogy a *Tücsökzene* miként olvasta a *Fekete kolostort*? Az életrajzi ihletettséggű versciklus szerzője tudatán mennyiben szűrődhetett át az életrajzi ihletettséggű prózai alkotás? A költő könyvtárában nem található a könyv. De ez semmiképp sem bizonyító. Meg az sem, hogy Szabó Lőrinc prózát kevésbé olvasott felnőttkorában. Hiszen a svájci Keller *Zöld Henrik* című regénye annyira tetszik neki, hogy – éppen 1945-ös *Naplója* tanúsága szerint – barátaival erőszakkal olvastatná. A szerzők ismerik egymást: Szabó Lőrinc 1927-es erdélyi útján kalauza Kuncz Aladár: „1928-ban [téves emlékezés!] voltam itt, beutaztam egész Erdélyt, voltam a vécsi kastélyban és a sztanaei »Varjúvár«-ban is. Feledhetetlenül szép napokat töltöttem akkor itt. Akkor még élt Kuncz Aladár, ő volt a kalauzom.”¹⁴ A *Tücsökzene* fogantatása idején pedig leírja a regény címét, mint olyan könyvét, amely fantáziáját megmozgathatta. Vejenek hadifogolysorsáról érdeklődve a tábori életet átéli képzeletében, és erről *Naplójában* lejegyzést tesz: „a képbe folyton belerajzolódnak idegen vonások az én egykori lugosi barakktáboromból s a *Fekete kolostor* olvasmányából”.¹⁵ Ez már egyértelmű bizonyíték. Bizonyíték arról, hogy ismeri belőle a szenvedéstörténetet, a lágerélet képzetét. Életképe van belőle, de hogy poétikai képzele maradt-e belőle, arról nem tanúsítvány a bejegyzés. Hiszen a *Tücsökzene* is szenvedéstörténetként indul, és csak idővel fordul át metafizikus költészetté. De az olvasás múltjára vonatkoztatva ez nem is lényeges. Ekkor a költő egyrészt fordítandó verseket (oroszt és angolt) keres, és életrajzi emlékezéseket olvasgat, saját szenvedéstörténetét szituálandó. Ebbe a sorba belesodródhat, akár újraemlékezete okán is a *Fekete kolostor*, és az emlékezésben együtt alakulhat át a szenvedéstörténet a metafizikai megszerkesztettséggé emlékévé is. A szenvedés értelmének keresése okán.

De a pozitív filológiai leleten túl a két mű poétikai összeolvasásának nem lehet akadály a még az sem, ha a költő nem olvasta volna a regényt. Fialat kollégám, Bednancs Gábor fontos tanulmányában T. S. Eliot *Four Quartets* című művével olvassa össze József Attila korábban keletkezett *Eszmélet* című alkotását.¹⁶ Hivatkozva Nemes Nagy Ágnes esszéista gyakorlatára, aki nem kizárólag a tényszerűen igazolható elemek mentén gondolja el egy életmű alakulását. Aki ezáltal az irodalomtörténeti értékelésekhez képest más, a jelenkor kánonalakító felismeréseivel viszont egybehangzó megállapításokhoz juthatott.

A témára való érzékenységgel olvasott szöveg éppen a késő modern szövegek metafizikai érzékenységre, és ennek az alkotásokban való összehangolódására hívja fel a figyelmemet. Túl azon, hogy mindkét mű, a *Fekete kolostor* és a *Tücsökzene* szövege az eseményesség megjelenítése mellett tiltive van a metafizikai hangoltsággal, egy-egy meghatározó jelenetében szinte hasonló dramaturgiával is alakítódik. Az első kötet zárójelene az egész könyv poétikai formáltságának a mintadarabja. Az elbeszélés itt sűrűsödik lírává, amely egyben tragikus komponáltságot sűrít maga köré.¹⁷ És mellette olvasom a

14 „Szabó Lőrinc, a nagynevű költő és műfordító Erdélybe jött, hogy a havasok magányában készítse el Shakespeare Athéni Timonjának új fordítását”, in: Szabó Lőrinc: *Vallomások...*, i. m. 117.

15 Szabó Lőrinc: *Vallomások...*, i. m. 300.

16 Bednancs Gábor: *Idő és individuum két költemény párbeszédében – József Attila: Eszmélet – T. S. Eliot: Four Quartets*. Literatura, 1997, 3. szám, 270–285. Könyvben: uő: *Beszédformák között*. FISISZ, Budapest, 3003.

17 Most és a továbbiakban a könyv második, a Kisbán Miklós bevezette, az Erdélyi Szépművészeti Céh és az Athenaeum közös kiadásából [é. n. Kolozsvár, Budapest, propagandakiadás] idézem a szöveget,

Tücsökzene Az elképzelt halál című fejezetét az 1957-es kiadás tagolásából.¹⁸ Ennyi véletlen találkozás eredőjeként én bennem a két mű elkezdte olvasni egymást.

Ezután már csak egy telefon: felhívom szerkesztő barátaim figyelmét az alkalomra – 80 éve jelent meg a *Fekete kolostor*. Melyet követte a gyász: könyve megjelenését a nagybetű író alig érte meg. A legenda mégis a megdicsőülés pillanatait is rögzítette: a szerző még olvasta a remekműnek kijáró méltatások kefelevonatát. Babits, Schöpflin, Kosztolányi. És Szántó Rudolf. (Ő már a halála után írt a *Pesti Napló*ban. Ma már ki emlékszik órá? Pedig a két háború közötti idő egyik legpontosabban fogalmazó kritikusa volt. Szabó Lőrinc a *Te meg a világ* kötet egyik versét neki ajánlotta. Megérdemelte egy gyűjteményt írásaiból!)

* * *

A bolond igazsága. Hogyan is kezdődik a *Fekete kolostor* jelzett jelenete? Egy pszeudomitikus figura betoppan a kísérteties, az elbeszélés jelenében lepusztult várkastélyban az internáltak egy része által titokban éppen óévszáró estét tartó kiválasztottak közé. Bistrán Demeter, a valahai huszár, Amerikát járt, csalódott és kifosztott szerelmes, aki beleszagolt a szabadkőművességbe is, ekkor már lezüllött őrült, a külsejében és mentális formáltságában is a furcsán Godot-ra várók ősképe, megelőzve Beckett figurateremtő zsenijét:

Ebben a pillanatban valaki öklével megdöngette az ajtót.

Edouard, aki soha sem veszítette el lélekjelenlétét, rögtön kioltotta a petróleumlámpát.

Halálos csendben maradtunk, csak sűrű lélegzetvételünk hallatszott. Mintha valaki letiport volna s végső küzdelemben térdével a földre szorítana.

Ki jön?

Az ajtó csendesen megnyílt s a holdvilág fényében a bolond Bistrán Demeter meggörnyedt alakja rajzolódott ki.

Hogy került ide, nem is sejtettük. Az öreg szerette a titokzatos utakat. Ha holdvilág volt, egész éjjel mászkált s bizonyára éjszakai körútján fedezte fel, hogy a vaspántos ajtó nyitva van s így mászott ki a tetőre.

Maravics kelletlenül hívta beljebb. Edouard újra meggyújtotta a kis petróleumkályhát s mindnyájan kérdőleg néztünk Demeter testvérré.

Bistrán körülnézett, rápislantott a vércsefiókákra, a pezsgős üvegekre, s különösen a bilincses karcsontra. Mikor ezt meglátta, ősszel kevert, bozontos szakállát magasra emelte. Ő tudja, miről van itt szó!... Azután megpödörte bajuszát, háromtükörgombos sapkáját a szemébe húzta és csendesen bólogatta a fejét. Sáppadt, ragyás arcával, rongyos, de prémes télikabátjával furcsa, mesék lomtárából kikerült alaknak látszott. Mintha ennek a sokszázéves, pizkos várkastélynak elvarázsolt tulajdonosa lett volna.

Felemelt mutatójával intett, majd suttogó hangon megszólalt:

– Testvérek? Úgyebár testvérek?... Ne is titkoljátok! Úsmerem a jelt: a vércsét és a megbilincselts csontot. Éppen jókor jöttem. Csak most beszéltem Appunyival. Szivarja piros paraszával adott jelt, merthogy a sötétben másként nem láttam volna. Appunyi izeni, hogy le vannak verve az összes pénzarisztokrátok, filuzufosok, és háborút csináló ganajemberek. Hát most majd mi megyünk fel a hegynek és mi nevetünk. A hegy tetején ég a Gyertya, a mi Gyertyánk, amit az arisztokrátok a szép Enyedi Klárával lopattak el tőlem. Appunyi mondta: fel, testvér elő a gráddal! Az ü grádja, hogy galamb van a torkában, az enyim meg: a kalapács. Itt a kalapács kezemben! Látjátok testvérek?...

Demeter felemelte magasra a jobb karját, egész testével utána rugaszkodott, azután teljes erejével lesujtott.

---

követve Kuncz Aladár prózájának sajátos helyesírását, mint egy verset. Az említett részlet: 1. kötet 280–284. oldalak.

18 Szabó Lőrinc verseinek idézetei: *Szabó Lőrinc összes versei I–II*. Sajtó alá rendezte Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina. Osiris, Budapest, 2000. Második, javított kiadása 2003. Digitális változata: www.irodalmiakademia.hu. Szabó Lőrinc címszó alatt.

Lihegve, tökéletes megelégedéssel jelentette ki:

– No, most meg van. Lecsaptam vele. Eltört a pecsét. A szenvedés pecsétje! Mehettek, kész!... Hát nem mozdultok? Én, Bistrán Demeter, mondom, hogy szabadok vagytok!...

A rongyos ember szemében az örület villogott. Mi hátborzongva, meredt szemmel néztük. Egyikünk sem moccan.

A zsibbadtságból végre is Zádory tért először magához. Borral teli csészét nyújtott a félelmetes öregnek.

– Igyál öreg, úgy beszélsz, mint próféta.

Bistrán átvette az italt, piszkos, piros zsebkendőjével megtörölte bajuszát, azután kedélyesen jegyezte meg:

– Próféta az vagyok, de a bort megiszom.

A varázslat elmúlt. Mindnyájan felneveltünk.

Edouard fel akarta használni a kedélyes pillanatot, hogy Demeter testvérét kizuszkolja.

De az öreg ellökte őt:

– Mondjátok meg ennek az osztrák üvegbuborékfúvónak, hogy mindjárt megyek. Nem eszi ötöt sokáig a fene. De előbb éléneklek nektek egy nótát.

– Hová gondolsz? – vágott közbe ijedten Maravics. – Még ide csődítet a katonákat!

– Ne félj, nem hallja azt senki, csak akinek szól. Csak dudorászok, ti meg a szemembe néztek s ha nem is éneklek, azt hiszitek majd, hogy sokan, nagyon sokan énekelnek. Hallgassátok csak:

„Végigmentem az ormódi temetőn,
Elvesztettem piros bársony keszkenőm.”

Alig lehetett hallani, ahogy a szavakat kiejtette. Az éneket testének tartása, felemelt karja és könnyes, kitáguló szemének mély szomorúsága inkább kifejezte, mint hangja. Lezüllött, lesóványodott arca, amelyen még sok megmaradt az egykori huszárból, egyikünkötől a másikhoz fordult lassan s a padlás pirosuló félhomályában úgy lebegett, mint látomás.

Énekének különös hatása volt. Egyszerre csak megelevenedtek fájo élességgel az otthoni képek. Gyönyörű, hívogató, álomszerű képek. Egy-egy falúsi templom, temető. Messzi harangszó, ragyogóan zöld pázsit s a hegytető, amelyről a szem elé tárul erdőnek, csillogó folyónak, piros tetejű falúsi házaknak elbűvölő távlata. Mindez, közvetlen közelben, az illatát, a hangulatát és ezer hangját magával hozva s mégis elérhetetlen, soha be nem járható messzeségben.

Lehajtott fejjel, elkomorulva hallgattunk. A bácskai fiú egyik szalmazsákra dőlt, fejét két karjába temette és sírt.

Mikor Demeter testvér befejezte énekét, még egyszer körülnézett a szobában, ránc mosolygott és kifelé indult. A küszöbön megállt, szembefordult velünk s egész testében kiegyenesedve, még egyszer prófétai nyelven szólt hozzánk:

– Ne búsuljatok! Megmondtam már: szabadok vagytok!...

Azután bezárult utána az ajtó.

A szobában emlékéből már csak Horváth halkán muzsikáló hegedűje maradt. Az egykor híres cimbalmos elpetyhüdt, fehérén kiszélesedő arcával hangszerére támaszkodott, a messzeségbe nézett s Maravics minden tilalma ellenére tovább muzsikált szomorú és vidám nótákat, mint-ha nem is maga játszanék, hanem megbabonázott hegedűje magától szólna.

Tovább folyt az ivás s arról vitakoztak, hogy Demeter testvér egészen bolond-e, vagy van a szavaiban kiszámítottság, valamelyes népies mitikusságnak megtépett foszlányai?...¹⁹

A történet zárásaként maga az író minősíti a jelenséget: valamelyes mitikusságnak megtépett foszlányai. Azaz a szövegből kiváló másik világ: egy jelenvalóléten túli létező(?) valóság álma. A bolond és a gyermek szava, amely egyfajta idegenséget varázsol a nemszeretemen mindennapi élet szintje ellenében. Mint erre Kulcsár-Szabó Zoltán éppen most hívta fel a figyelmet Szabó Lőrinc legvalóságközelibb kötetének verzójaként, a *Különbéke*

¹⁹ Lásd a *Fekete kolostor* idézett kiadás, 1. kötet 280–282. oldalán.

ellenvilágaként. Az utazás és a gyerek a *Fekete kolostorban* lehetetlen mozzanat és szereplő (legfeljebb néha, egy-egy ablakon elkapott pillanat rögzítése – nagy-nagy alkalmisággal), de a mitikus szövegteremtés megjelenik – ezúttal pseudomitikus szövegbe szöve. A *Különbékében* ez a verzó szöveg valóságos keleti mítoszok formájában jelenik meg. Egyrészt visszautal a jelenvalólétre, annak mintegy sűrítőménye és egyben ellenpontja, amelyik a megfogalmazhatatlan individuuum megformálhatóságának esélyét is felvillanthatja. Az önbemutató lehetetlenségét gnomikusan megfogalmazza, másrészt ellentétként egyfajta poétikai iskolázottságot mutat fel, amely mindennek versbe foghatóságát lehetőként képzei. Forma, amely a formálhatatlant írja körül.

De ezeket a keleti meséket a költő esetében is kiegészíti bizonyos pseudomitikus foszlányok megjelenítése. Amelyek éppen a Kuncz Aladár megformálta jelenet mintájára (valószínűleg tőle persze függetlenül) formálódnak a *Különbéke* ellenében és a *Harc az ünnepért* jegyében. A halott Szfinxszel beszélgető *Sivatagban* című versre gondolok, melynek létrejöttéről utóbb maga a költő is beszámol egy tárcában. Ennek a prózai beszámolóknak is jellegzetessége, hogy a vers jóval az utazás-látványt, majd a szöveg pedig a vers megformálását követően keletkezik. A jeleneten és a versen elgondolkozó próza utóbb szinte a Kuncz-féle dramaturgia receptje szerint keletkezik: a *Különbéke-élményről a Harc az ünnepért* modorában beszél – ezzel a Kuncz-olvasáshoz is némi kulcsot adva:

Sötét volt, csak a Hold sütött, a nagy piramisok elmosódva csillogtak a sivatagnak, a Líbiai-sivatagnak a szélén, amely legkeletibb és halálos tartománya a még halálosabb és még nagyobb birodalomnak, a Szaharának. Pár kilométerrel a hátam mögött Kairó múltó fényei sápadoztak elő a láthatár alól. S ebben a pillanatban másika zendült, fiatal kirándulópár emelkedett fel a homokból, ahol a sötétben addig hevert, és csöndesen, nyugodtan tangózni kezdett a gramofon zenéjére. Ekkor véltem hallani magamban gondolataim visszhangjaként a Szfinx válaszát. Két verssort, melyet így suttogott felém, lassan és ijesztően:

„– Egy perc öröme többet ér,
mint a Föld minden szenvedése!”

Nem hinném, hogy rosszul értettem volna a szavait, annyira kísérteties, annyira szuggesztív és egyszerű volt a helyzet. Irtózatosan józan voltam a rémülettől, az én szívem is kő volt és téglá, mint a Szfinxé. Hogyne, hiszen az volt, a szívem volt a közvetítő, a médium. Később verset írtam erről az éjszakáról, *Sivatagban* a címe. Kevesen tudják, hogy csakugyan helyszíni emlék. Azt azonban ma sem tudom, magam sem tudom, hogy az idézett két sornak mi az igazi jelentése, az érzelmi értelme. Hogy gúnyos, keserű, cinikus, megalkuvó, biztató, kegyetlen, léha vagy kétségbeesett vagy mi egyéb volt, milyen lehetett az a lélek, az a tapasztalat, amely ezeket a sorokat súgta válaszul a kérdéseimre. Megvetett, lenézett a Szfinx? Vagy ellenkezőleg, méltónak ítélt rá, hogy rémületes tudása legbizalmasabb, legbensőbb magvát közölje velem? Vagy talán hazudott? S ha hazudott, ugratásból tette, gonoszságból? Vagy éppen megfordítva: szeretetből, szánalomból?²⁰

És ha tudjuk, amit utóbb Kulcsár-Szabó Zoltán megfigyelt, és amire a véletlen azt követően pedig engem rávezetett: a spontán rögtönzésnek ez az előadása mélyen összeszövődött az intertextualitás bonyolult rendszerével: a vers parafrázis Baudelaire *Spleen II.* című versére²¹, maga a hallott szöveg pedig régről a költőben élhető Seneca-idézet, amelyet ő

20 Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*. A szöveggondozást végezte, a jegyzeteket készítette és az utószót írta Kemény Aranka. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 646. Digitális változata: www.irodalmiakademia.hu. Szabó Lőrinc címszó alatt.

21 Kulcsár-Szabó Zoltán: *Spleen és ideál*, in: *A fordítás és intertextualitás alakzatai*, szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna. Anonymus, Budapest, 1998. 162–175.

rádásul még Schopenhauer közvetítéséből is ismerhetett.²² Íme a bizonyosság: miként születnek és poétizálódnak az úgynevezett spontán szövegek! Miként kapcsolódnak életrajzi emlékek kulturális ragdmányokkal.

Szememben – utólagos olvasónál – Kuncz Aladár és Szabó Lőrinc jelenetének dramaturgiája egymásra játszik: a lét rabsága és a szabadulás mitikusságának megtépett foszlányai szembesülnek mindkét éjszakai látomásban.

Kuncz Aladár az örületnek és a mitikusságnak ezt a foszlányokra szakított ábrándképét még egyszer meri ily mélységben megismételni könyvében, Dr Hercz alakjának felidézésével. A kezdetben szürke kis tanárként bemutatott szereplő egy időben botrányos szereplővé válik, körülötte formálja meg a könyv az összezárttságban sorsszerűen elkövetkező azonos neműek vonzódásának szenvedélyét. Utóbb azonban, a korábban csak epizodikus testi kapcsolat szétszakadtával Dr Hercz sajátos mivoltával főszereplővé emelkedik: női megjelenülésének szellemivé magasztosult ünnepi jelenetsora egy újabb, közösen megszervezett vacsora főszereplőjévé avatja. Hogy azután a spanyolnátha járványában elhulló ember magával vigye halálába szellemivé poétizálódott dicsősége emlékezetét. A testben megélt idegenség sugárzó pillanatai a regény második részének legemelkedettebb pillanataivá formálódhatnak: a rabság ellenében a szabad kiterjesztésű élet megjelenési formáját varázsolja szövegébe segítségével az író:

Mindenkin féltve őrzött „szabadulási” ruhája volt s mindenki átengedte magát az örült ábrándképnek, hogy valahol boldog országban szabad és előkelő emberekkel vacsorázik kivételesen szép nő társaságában. Ennek a képnek színe, ragyogása nemcsak kívülről, a szokatlanul feldíszített és kivilágított helységből jött, hanem még inkább belülről, az elgyötört lelkek sóvárgásának reflektorfényéből [...] De a vacsorázók önáltatása olyan erős volt, hogy senki sem keseredett el. A melankóliát is csak úgy fogták fel, mint ennek a csodálatos hangulatú éjszakának egyik kedves, merengésre csábító ízét.²³

Ennek a csodának a visszája, „örültsége” egyik társuk megborzongató férfisírása. Schuler, aki az első találkozáskor borzadózva „ekelhafter Mensch”-nek, undorító embernek titulálta Dr Herczet, most áradózó imádatlással beszél róla:

– Nem bírom tovább! Megőrülök! Most már tudhatod te is, szeretem ezt az embert. Jobban, mint bárkit is szerettem volna életemben. Nő-e, férfi-e, nem tudom. Nem akarok tőle semmit. Csak mindig látni akarom, hallani a hangját ... Esküszöm neked mindenre, ami szent, hogy a kezét sem érintettem meg. Nem a testi vágyak űznek ... Ó, sokkal több ez! Megőrülök nélküle! Ha mellette vagyok, nem érzek semmi fájdalmat, bajt vagy gondot. Kimondhatatlan boldogság fog el ilyenkor. De ha nincs velem, szörnyen félttem. Félttem a sártól, a piszoktól, ettől a patkányszerelemtől. [...]

– Ugy-e, te is örültnek tartasz? Vagy azt hiszed, ittam? ... – suttogta rekedten. – Lehet, hogy örült vagyok, de a bor nem vette el az eszemet ... Már több, mint egy hónapja hatalmasodott el rajtam ez az érzés. Tudom, hogy képtelenség. Mindent világosan látok. Higgadtan boncolom érzéseimet, gúnyolom, káromlom magamat. És még sem tudok tenni semmit. Szörnyű, szörnyű ez! ...²⁴

22 „*singulos dies singulas vitas puta*”. Kabdebó Lóránt: *A nyugati gondolkozás „hézagai” a poétikában*, in: uő: *„Ritkúl és derül az éjszaka”*. *Harc az elégiáért*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006. 183.

23 Lásd a *Fekete kolostor* idézett kiadás, 2. kötet, 129–130. oldalán.

24 Lásd a *Fekete kolostor* idézett kiadás, 2. kötet, 129–130. oldalán.

„Nyilván visszaszorított vágyainak játékszere lett ez a különben józan, jó kedélyű, egészséges fiú. A börtönláz elkapta őt is. Kínzott idegeiből kiszálltak a tiszta vágyak, s mint sötét kísértetek támadtak vissza rá” – fűzi hozzá az író, visszatérve a jelenvalólét mindennapiságába.

Szabó Lőrinc is megformálja mítoszai mellé a mindennapi élet visszáját, pseudomítosszá alakítva: Lelle Mária, a „Háromcsőrű Kacsa” címen elhíresült *Éjféli közjáték*, valamint az Óriáshegységben megfigyelt koldus képe és a költő emlékezése szerint a versben keletkezése idején kimondhatatlan szerelmi kapcsolat összeszövődése, az *Idegen*. Közülük a legdrámaiban szcenírozott a nemi vágyakozásaiban valaha megzavart falusi leány, Lelle Mária története:

Lelle Mária

Ismerek egy boldog menyasszonyt,
Lelle Mária a neve,
vének véne és rútak rútja,
szavát nem érti senki se.

Mezítláb jár és feketében,
azt mondják, medvék közt lakik;
hogy le ne hulljanak, gallyakkal
túzi össze a rongyait.

Régen mindig röhögtek rajta,
most csak ő röhög: – Hihihhi! –
S rohan, hogy leigya magát, ha
pár lejt vet neki valaki,

pár lejt azért a szilke pompás
eperért, amit az öreg
egy napi nehéz munka árán
fenn a havason összeszed.

De nem ment neki mindig ily jól
s csak azóta nem szomorú,
hogy egyszer, vagy tizenöt éve,
úgy megtréfálta a falu.

Mert megtréfálták: – Hadd nevessen
– mondták – egyszer ő is, szegény! –
s Máriát feleségül kérte
a legszebb dédai legény.

Az persze, hogy a nyomorúlt már
akkor is vén volt és hülye,
az csak arra volt jó, hogy annál
nagyobb legyen az öröme:

mert rettenetesen örült és
tapsolt és dalolt, mikor a
szép menyasszonyért – érte – fölment
a násznép nagyja-apraja,

föl az erdőbe... Vadvirágból
kötöttek neki koszorút,
teleaggatták zöld levéllel
s kezdődött a diadalút,

vissza Dédára... Zenezsóval
vitték egy istállóhoz és
ott várta a bolond menyasszonyt
az igazi meglepetés:

– Itt van, csókold meg, ez a férjed!
– biztatták. – No, mit vársz tovább?! –
s egy felszalagozott ökörhöz
bezárták Lelle Máriát.

Mondják, hogy nagyon szomorú lett
akkor az árva Mária,
egész nyáron nem látta senki,
de hogy megjött a tél hava,

ő is előkerült... Azóta
folyton röhög, hogy: – Hihíhi! –
és beszél is, vinnyog, de hogy mit,
azt nem lehet megérteni...

Én se értettem... Tavaly nyáron
láttam még a boldogtalant:
a sovány, fekete kísértet
szinte a föld felett suhant,

szinte lebegett a mezők és
a mocsaras rétek felett,
epret hozott, cigarettát kért
és vinnyogott és nevetett.

– Hihíhi! – nevetett kacéran,
– Hihíhi! – s ment a faluba.
Mezitláb jár, farkasok őrzik
és nem bántja a vipera.

Csakhogy míg az *Idegen* és a *Lelle Mária* havasi környezete állandósította, hibernálta történetüket, a *Fekete kolostorba* pedig Bistrán Demeter is már Estragonként érkezik, addig Dr Hercz kivirágzása és szerepvesztése egy idővel kalakuló, majd visszaváltozó sajátos szituáció terméke. A valóságban bármi is történhetett Dr Hercz tanár úrral, a szövegben a történet végére meg kellett halasztani, hogy felmagasztosítódhasson, beteljesíthesse véletlen alakította szerepét. Egy körülírható szerepet csak, de nem véglegesre formálható személyiséget. Boldogsága a szövegben éppen mulandóságában válik kiteljesedetté. „*Rettenetes volt az a biztonság, amivel a halált várta. [...] nyugodtan tud gondolkozni, intézkedni.*”

Dr Hercz furcsán elmosolyodott. Ez a halvány, fáradt mosoly hirtelen rávilágított mindarra, ami e mögött a szegény ember mögött volt. Most vettem csak rajta észre a betegség pusztítását, kiütkező csontjait, szürkévé fakult arcbőrét. Arcát teljesen befedte a vörös szakáll, megritkult haja alól fehéren izzott elő koponyája. Nyaka köré, a vizes rongyok felett, kék selyem női sálát csavart. Csak ez az egy színfolt maradt rajta, ami a csodálatos változásra emlékeztetett, amelyen ez a különös ember a fogságban átment.

Dr Hercz mintha követte volna tekintetemet, amely annyi étellel teli, ragyogó alakon át eljuttott az előttem fekvő emberroncsig, közelebb intett magához, azután nem fájdalmas, hanem valami zavartalan, emberfeletti megindultsággal mondta:

– Érzem már, hogy megint közeledik a láz. De most még mindent világosan látok. Tiszta fejfel tesztek vallomást neked. Nyugodtan halok meg, mert rám az életben már csak rossz várhat. Ami boldogság érhetett, azt itt a fogságban kaptam meg ... Annyi börtön van a világon, amiről az emberek nem tudnak, talán még azok sem, akik magukban hordozzák. Én a börtönömből ott szabadultam ki, ahol rátok a legkeservesebb rabsorsot mérték. Hazudnék s most nem akarok hazudni, ha nem mondanám meg neked, bármilyen szörnyűnek is tartod: soha olyan boldog nem voltam, mint a fogságban...²⁵

A *Fekete kolostor* és a *Különbékét* ellenpontozó *Harc az ünnepért*-módszer elkapott pillanatai: a szabadság, amint az élet valamely torzulásain keresztül belopózik az emberi életbe, és ott léthelyzetként legitimálja magát. Amikor a figura vagy a jelenet vagy mindkettő összeszövésével a szövegalkotó engedi, hogy a szövegből a léthelyzet „furcsán” metafizikus színezetűvé alakítsa át magát. Amikor a metafizikátlanság furcsa alakzatok segítségével metamorfózison esik át, szöveggé alakul, hogy azután annál fájdalmasabban hulljon vissza a maga puszta valóságába. Az igény megjelenése ez, a megvalósultság beteljesedése nélkül, illetőleg alkalmi beteljesültségével. A megváltás nélküli remény foszlánya. Miként Kuncz a Bistrán jelenetről írja, és amint Szabó Lőrinc első kötetében, a *Föld, erdő, isten* egyik versébe beleszövi: „*foszlányokra tépte / a barna szél az estharang imáját...*”. És amint egyik mítoszversének címében Szabó Lőrinc is jellemzi: „*A bolond igazsága.*”

* * *

Egyszerre mindenféle. Ugyanakkor mindez az igény már egyfajta szövegvárakozást teremt. Szabó Lőrinc 1928-as verscímével: „*Falba léptem és ajtót nyitott a fal*”²⁶, és az individuumnak a *Tücsökzene*-beli pozicionálásával: „*Hitetlen vagyok, vergődő magány*”, rámontírozva valamely vallásos szövegegyüttesre²⁷ a *Hálaadás* című versben: „*Ha küzdve, ha sírva, ha törve: remélj!*” – szövegbeli formáját is megjelölve ugyanitt: „*Ima a gyönyör, a gyönyör ima.*” Kuncz Aladár pedig direkt módon ráépíti a költői fogalmazású szöveget a kancsal jelenetezésre. Miként teszi ezt vele egy időben *The Hollow Men* című versét formálva 1925-ben T. S. Eliot (majd utóbb a verset a *Tücsökzene* formálását követően *Az üresek* címmel fordítva Szabó Lőrinc) is. Kuncznál a „bolond” jelenetét a művész – szobrász – magyarázza, megteremtve áriájában a metafizikus szöveget, a kortárs elioti vers értelmében, és egy verscímbe emelt Szabó Lőrinc-i vágyakozást („*Egyszerre mindenféle*”²⁸) előlegezve:

Zádory tűzbejött s megmagyarázta, hogy Bistrán minden szava tiszta bölcsesség. Hol van az megírva, hogy a mi életünk valóban csak ez a hitvány, fogoly árnyékélet? Nem szabad-e teljesen képzeletünk, amely kedve szerint minden sorsot magára ölthet? Ha akarunk, szent Ferencek lehetünk, aki az élet legnagyobb örömének a szenvedést látta, ha akarunk Antoniusok lehetünk s lázas szemekkel bámulhatjuk Kleopatra színes, muzsikáló hajóját, érezhetjük illatát, amely a partot szerelmi mámorba hevíti s elcsalja róla a levegőt... Don Quijotek vagyunk, kóborló léleklovagok. Szerelmesen felisszuk a balkonjáról hozzánk lehajló Julia lehelletét, időben-térben

25 Lásd a *Fekete kolostor* idézett kiadás, 2. kötet 239–240. oldalán.

26 *Falba léptem és ajtót nyitott a fal* címmel: Pesti Napló, 1928. január 22. – utóbb ennek a versnek az átírata lesz a kötetcímet adó vers: *Harc az ünnepért*.

27 *Naplójában* a verset ihlető esszéről Mohamedes versként emlegeti. „*Zem-Zem, Aisha és egyebek [...]: a Twelve against the gods könyvből szedtem őket, már régen. Meg a Mohamed-idezetet is, hogy »kiválttképpen a nők...«.*” William Bolitho (1890–1930) *Twelve against the Gods – The Story of Adventure* című művének *Mohammed* című fejezetéből. Lásd Szabó Lőrinc: *Vallomások...*, i. m. 423.

28 Eredetileg *Az egyik nem elég* címmel: Pesti Napló, 1931. május 17. A végleges címet a *Té meg a világ* kötetben veszi fel.

szabadon száguldhathunk, a holdvilágos kerten át lopva surranhatunk édesanyánkhoz, hogy még egyszer keblére boruljunk, s elsírjuk rajta búcsúnkat fiatalságunktól, ártatlanságunktól... Szabadok vagyunk, otthon vagyunk e pillanatban is!...

Zádory hangja lassanként minden más vitatkozót elnyomta. Bistrán örült szavait művészi élményeinek s emlékeinek száz és száz színes képére bontotta. Felállt ő is, felköszöntőt mondott, saját mámorától megittasulva s odaengedve magát a sajtáságos, halk zene hullámainak, amelyek az egyiptomi kőszoborra merevedett cigányok hegedűjéből önkénytelenül keltek ki. – Ezt a két kart nézzétek meg, amelyet ime felemelek s tudjátok meg, hogy ugyanaz a két kar puskát és bombavetőt tart s véres utakon keresi a béke győzedelmét. Ahogy ez a háromcsillag ugyanaz ott, a tőlünk oly messzi égen, mint itt, úgy egy és ugyanaz az az én, akit itt börtönbe zártak s ott a nagy harcot vívja...

De Zádory szavaiból nem is lehet idézni. Néma hangjegy ez anélkül a muzsika nélkül, amivel kísérte. Ittasult ajkáról, megelevenítő kézmozdulatainak felépítésében, lobogó tűz szemének igézete alatt a felszabadult képzeteknek csodálatos örömhimnuszra szállt el. Hangja csobbant, mint tó vize, dobogott, mint ló patája, sírt, könyörgött, újongott és csattant, mint a puska s közben mintázáshoz szokott keze a füstös levegőből alakokat, látomásokat gyúrt, amelyeket magától messze dobott, hogy bennük ő is gyönyörködhessek.

Kitágult pupilláin szinte tükröződtek álomépitményeinek körvonalai.²⁹

Ennek a poétikailag megszerkesztett szövegnek méltó jellemzésére Szabó Lőrinc *Vers és valóság* címmel diktált visszaemlékező-magyarázó szövegeiből idézhetek, azokból, amelyek a *Tücsökzene Az elképzelt halál* című részletének megalkotottságáról vallanak: „Magam is furcsállom közléseimet és a szubjektív individualizmusra hivatkozva búvok az értelmetlen fátyolok mögé: »a Mindenség is csak egy Költő Agya«. – Ettől kezdve már könnyebb dolgom volt a vers írásában: már csak a hangulatot kellett szuggerálni”:

Úgy érzem, mintha valami zenei metafizikát kommentálnék, egészen fantáziaéletem, amely még képzeletibb is lehetne, de akkor viszont már tökéletes zűrzavar és esztelenység... A külvilág és a belső világ szédült egybeolvadása valami zene és a szívek dobogása szerint egyre teljesebb... [...] Az egymásba burkolózó burkok játéka folyik itt képzeletben... szűkséggéppen rejtelmesnek kell lenni a befejezésnek, hogy Vojtina tanácsa szerint rajt ne kapjanak. [...] A végtelenné nőtt egyéneken belül van már az egész világ... Ez pedig, az emberi bizonytalanság helyett, melyben addig éltem és éltünk, isteni „bizonyosságot” ad, és ezen túl a zárójelenet halottja vagy halottai számára a „szférák zenéje” folytatja a tücsökzenét, vagyis olyasmiről, amit már nem tudunk. – Az egész befejezés elvben olyasmiről, mint az Istenek alkonyának befejező zenéje. Ezt ebben a pillanatban gondoltam el így – áthalás a baráti természet végtelenébe.³⁰

És amikor baráti körben Flóra asszonynak áldozatos munkájaként diktálta a költő ezt a szöveget, az időben Szigeti Endrének, a *Vigiliában* az 1956-os *Válogatott verseinek* kritikájára válaszként írja: „Csakugyan rettenetes dolognak érzem a hitetlenséget; de épp annyira rettenetesnek – mert lehetetlennek – a hitet is. Fiatalon még csak átsegített kétségbeeséseimen valami panteisztikus mámore ennek az egyetlen és édes életnek; de ez egyre kevésbé vigasz, már régóta: személyes istent szeretnék, személyes túlvilági folytatást, és ez nem megy. Képzelted, hogy nem bosszantani akarlak a vallomással, inkább csak vergődésemet engedem vele egy pillanatra szabadon, a vergődést, mely a süllyedő, a pusztuló egyéné a rettenetes idegen örökkévalóságban. Nincs meggyőző erő semmi érben az értelmem számára, hogy nincs igazam; ami talán épp az »értelem tökéletlensége«! Viszont épp ezért

29 Lásd a *Fekete kolostor* idézett kiadás, 2. kötet 282–283. oldalán.

30 Szabó Lőrinc: *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*. Szöveggondozás: Lengyel Tóth Krisztina, jegyzetek: Kiss Katalin, Lengyel Tóth Krisztina. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 267–268–269. Digitális változata: www.irodalmiakademia.hu. Szabó Lőrinc címszó alatt.

nem ismerheti el tökéletesebbnek a tiédet – csak például mondom; – és semmiképpen sem tud lemondani a belátás, a meggyőzetés igényéről, bármennyire kutyául is érzi magát. Kutyául? Utolsó »féregül«!... De nem folytatom, az ilyesmi elviselhetetlen, ha nem a legtisztább vers hangján szólal meg, abban pedig megelőzött s örökre felülmúlt Szent Ágoston prózája, hogy csak a legkedvesebb és legrégebb olvasmányaim egyikét idézzem...” Majd elküldése előtt valószínűleg még egyszer átgondolva a befejezettnek vélt levelét, hozzáfűzi: „Ui. – Olvasd el Az Árny keze című versemet, a TücsökHzene CCCXXIX. darabját; semmi hízelgés nincs benne a ti vallásotok vagy a reformátusság vagy a buddhizmus felé, vagy a felé, amit közfelfogásnak nevezhetnénk – a legkomolyabban írtam!”³¹ A pillanat, amikor vívódásai korrigálására átadja a terepet „a Költő Agyá”-nak az ember, a „legtisztább vers hangjá”-ra osztva a megszólalást:

Az Árny keze

„Maradj velem, mert beesteledett!”
Bibliát hallgat a gyülekezet.
Alkony izzik a templom ablakán.
Hitetlen vagyok, vergődő magány.
„Maradj velem, mert beesteledett!”
– Ha így idegen, vedd emberinek,
súgja egy hang, s ahogy látó szemem
elmereng a régi jeleneten,
az emmausin és felejttem magam,
a sugár-hídon némán besuhan
egy örök Árny: lehetne Buddha is,
de itt másképen hívják és tövis
koronázza: én teremtem csupán,
mégis mint testvére néz reám,
mint gyermekére: látja, tudja, hogy
szívem szakad, oly egyedül vagyok,
s kell a hit, a közösség, szeretet.
S kezét nyújtja. Mert beesteledett.

Mint az idézett megfogalmazások és versek esetében Szabó Lőrinc, hasonlóan Kuncz Aladár is szövegében megteremtette a poézis mezejére való áttérés esélyét.

* * *

Roppant ég alatt, és tűnődve, mintha A fekete kolostor idézett első könyvét záró jelenet az eddig tárgyaltakat még egy szövegrésszel teljesebbé teszi. Az idegenségből sugárzó elégedettséget, majd a művész által vizionált metafizikus harmóniát magyarázó leírásokat követően a szöveg mondója szembesíti a valaha lezajlott és utóbb az emlékezeten átszűrve leírt eseményeket a szöveget elbeszélő individuum valahai és a leírás idejére emlékeztetőben őrzött reflexiójával, ezáltal visszautalóan sajátos dialogicitásba fogva az elbeszélés egész szövegét:

Én pedig mindezeket a csodás dolgokat csak félöntudattal figyeltem, mert amíg a szobrász beszélt, felzaklatott idegekkel vettem észre, hogy szokatlan változás megy végbe bennem. Hetek óta sűrűsödött levertségem, kietlen ürességérzésem hirtelen könnyes fájdalommal olvadott föl.

31 Szabó Lőrinc: *Napló, levelek, cikkek*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kabdebó Lóránt. Szépirodalmi (Műhely sorozat), Bp. 1974. 591–592.

Eszembe jutott, hogy harminc évvel ezelőtt, talán éppen ebben az órában születtem. Rég meghalt anyám szent fájdalomát magára váltotta egész lényem. Ósi titok, ósi szétszakadás borzongott végig feszült idegrendszeremen, fájón és kéjesen, mint valami hárfán.

Egyszerre csak éreztem, hogy közvetlen közelemben új világ, új élet bontakozik ki. Új élet, amely azonban már régen megvolt, csak ilyen világosan soha sem éreztem. Talán más síkon, más térben volt s most egyszerre hallhatóvá, láthatóvá válik. Mint mikor szörnyen vastag fal lassanként megvékonyodik, átlátszó lesz s hirtelen arra kellett eszmélnem, hogy a megszokottan kívül egy másik világ is van, talán volt is mindig, amelynek én szintén központja vagyok s amely körülöttem, bennem, miattam folyik le, anélkül, hogy sejtelmem volna róla. Eddig az életem egy végeláthatatlan folyosó volt s most egyszerre két párhuzamos folyosó halad ismeretlen cél felé.

Egy pillanatig azt hittem, hogy megőrültem s a szívem rémült, felvert dobogással hívta szakadozó öntudatomat. De az ijedséget hamar megnyugtató, szánakozó szomorúság váltotta föl, mert szembe találtam magamat saját magammal.

Penésztől nedves, rongyos zöld kabátomban álltam ott. Oly tisztán, élesen látszottam, hogy még a kabát egykor fényűző nagy gombjait is megszámláltam: csak három maradt belőlük, azok közül is az egyiknek fele letörött s a másik kettő különböző színű volt. Szemembe húzott sapkám alól melegen, mélységes szomorúsággal eltelve néztem magamra.

Kutatva figyeltem arcvonásaimat, felmértem, megbecsültem sorsomat. Ez volnék én, ez a sajnálatra méltó, szegény ember. Ez volna az én életem: ami volt, az nem sok s ami most van, az meg igazán nagyon keserves. Mi várhat még rám? Nehány érzés, néhány illuzió, néhány gondolat. Egy szebb égbolt? Egy pár virágzó faág, amelynek szirmai úgyis lehullanak? Milyen szomorú rendeltetés az élet, ha még valaki teljesen ki is éli. Még a legszebb, a legjobb is csak mártírium, bűnhődés, ismeretlen vétek levezekélése.

Talán csak pillanatokig tartott ez a különös szembetalálkozás s én azalatt egészen megöregedtem. Fogolytársaim a szobrászt ünnepezték, aki felköszöntötte az ezer formában élő, igazi Én-t s köztük csak én tudtam, amíg lényemnek elfoszló látomása után könnyezve bámultam, hogy az ő igazi én-ük az már halott Én, amely vigasztalódva, élvezetet keresve idegen sorsokhoz könnyen társul és a képzelet világában otthonosan vándorol, de a boldogság és a tiszta megelégedés mezőire többé már nem téved soha.³²

Az elszabadult poézis után a visszatérés a leírhatatlan, a megfoghatatlan, az értelmezhetetlen Én-hez, az individuumbhoz, amely az előző pillanatban még szabadságát ünnepelte. A megalkotott szövegben. És most, ezt a szöveget visszavezeti szervezője ahonnan elszabadította. És a kettőt szembesíti egymással. Íme az ember létformája: a meglévő és a lehetséges szembesülése a megszótt szövegek által.

Tulajdonképpen két jellegzetes nyelvtani alakzattal tudom ezt az egymást erősítő, majd kioltó találkozást jellemezni. Az angol present perfecttel, amely a meglévőt megváltoztathatatlanként szentesíti (lásd Szabó Lőrinc meghatározásával a *Tücsökzenéből*: „A jelen? Nincs. Csak az Van, ami Volt, / csak amit megjegyeztél. Az Ipolyt, / azt ma is látod!”), és a latin cojunctivussal, amely a nem lévőt különböző kondíciók függvényeként tudja létezővé varázsolni („mintha”). Ennek az időnek és a módnak a szembesülésében jelenik meg maga az ember, az individuumb, amely tudatában szeretné meghatározni és a létezésben elhelyezni önmagát. De mivel az idő és a mód az igei megformáltságban nem találkozhatván, párhuzamosokként jelenhetnek csak meg, egymást kizáró nyelvtani tartományok, általuk maga az ember sem képes autentikus meghatározottság állapotába lépni. A költészet, a szöveg a maga poétikai esélyeivel ugyanakkor képes a heideggeri értelemben körülbeszélni ezt a találkozást, mint teszi sémává leegyszerűsítve ezt Szabó Lőrinc például a *Fűz a tóparton* című költeményében, amint versével az utolsó sorban feltűnő egyes szám harmadik személyű tárgyat („őt”) körülfolyja:

32 Lásd a *Fekete kolostor* idézett kiadás, 1. kötet 283–284. oldalán.

Fűz a tóparton

Roppant ég alatt, és tűnődve, mintha
saját árnyát akarná kihalászni,
úgy néz, úgy hajlik a tóba a fűzfa
s nem érti, hogy egy másik, óriási
kékségből, mely fordítva ring a mélyben,
milyen kísértet nyúl föl s kandikál ki,
mintha egy fenti, fuldokló világból
őt, az árnyát, akarná lehalászni.

Kuncz Aladár könyvfelezést záró remek ívű látomásában hasonlóképpen jelenik meg a történetből megidézett szövegegyüttes, amely a maga poétikai eszközeivel kiemeli az embert a könyvben megszótt eseményességből, alkalmat ad számára, hogy rákérdezhessen létezése mibenlétére. Lehetőséget teremt, hogy ennek a létezésnek a különböző esélyeit megformálja, szembesíti azokat különböző idősíkokban, és kondicionális esélyekkel felruházva, de végül is fenntartja a választási lehetőségeket. Nem adja meg az Én-nek a megfogalmazódási autentikusságot, ugyanakkor felmutatja számára ennek az autentikusságnak a látomását (mint ezt a poétikai formálásmódot valaha monográfiáimban „személyiséglátomásnak” nevezve leírtam). A kiemeltség esélyét a mindennapiból, és a megvalósultság távlatosságát. Azt a poétikai helyzetet szimulálja, amelyet metaforikusan Szabó Lőrinc nevezett meg a magyar irodalomban, és amelyre már Rába György is ráfigyelt³³, és amelyet jelen könyvének címébe is beemel Kulcsár-Szabó Zoltán: „tűkörszínjáték”.

s számodra végül az egész
világból semmi sem marad, csak
tűkörszínjátéka agyadnak,
mely hallgat és befele néz.

És befogadójának mit biztosít ez a szöveg? Hogyan tudja önmagába fogni a felajánlott módszerrel mindenkori olvasója mindenkori tudatát? Miként hasznosíthatja a Költő Agyát a maga számára? Erre a *Tücsökzene* egyik kiszólása biztatva adhat receptet:

A szín forog, és amit elhagyok,
egészítse ki a ti álmatok.

A *Tücsökzene*: verses életmeditáció, de a *Fekete kolostor*: dokumentum avagy regény? Emlékezet, amely a megtörtétek után másfél évtizeddel szöveggé formálódik az egyik résztvevő agyában, amely felmutatja a valahai jelen tárgyi és ténybeli ragadmányainak foszlányait, leírja a present perfectet, ami megmaradt; – ugyanakkor mindegyik jelenetben (legalábbis a jobban sikerültekben) kiemeli a szöveget a maga konkrétságából, lehetőségeit, távlatosságát, conjunctivusos idegenségeit is beleszővi. Mint teszi ezt Yeats talán leghíresebb versében (*An Irish Airman foresees his Death*) ír pilótája tudatával, aki a felhők viharában („Drove to this tumult in the clouds”) a halállal szembenézés kéjes pillanatában („A lonely impulse of delight”) végzi el végső számvetését – nem a történetességben, hanem a létezés mikéntjére rákérdezve

33 Rába György: *Szabó Lőrinc* Akadémiai, Budapest, 1972. 75–76.

I balanced all, brought all to mind,
The years to come seemed waste of breath,
A waste of breath the years behind
In balance with this life, this death.

Szabó Lőrinc *Tücsökzene*-korabeli fordításában:

mérlegeltem, mi volt s mi lesz,
és úgy láttam, mindegy mi vár:
egyensúlyban tartja üres
életem az üres halál.

Jellegetes a *Fekete kolostorban* és a *Tücsökzenében* ez az utolsó széttekintésként önmagával való szembesülés módozata is („waste of breath”³⁴). Szabó Lőrinc a *Tücsökzene* 1957-es záróciklusában az anyja temetésére épített kései emlékező vers zordságával a születés-halál vízióban szembesítené a létezés csak jelenre szabottságát („üres a vég s mind hiú a gyász: / Jaj, nincs holnap! Jaj, nincs föltámadás.”), majd egy záróverssel (különben utolsó teljesre sikeredett verse lesz ez!) felülírja és ellenpontozza tematikailag is a személyes létbe szakadt tépett képletet, egy égi jelenség versbe szövésével. A *Holdfogyatkozás* „földöntúli” jelenetezése metafizikai távlatosságot von ehhez az életrajzisághoz („s úgy üzent felém, / hogy van a Földön túl is esemény”). Mintha az általa – a *Tücsökzene* keletkezésekor volt megszakított idején – fordított Hardy-regény, a *Tess*, az (*Egy tiszta nő*) Stonehenge-es záróvízióját varázsolná az élet végső aktusaként a versciklus végére („Habár sűrű felhők fedték az eget, a holdnak valami töredék szórt fénye eddig segítségükre volt egy kicsit. A hold azonban most lement, a felhők pedig csaknem a fejükre telepedtek, és az éjszaka olyan fekete lett, mint egy barlang. Mindamellettt eligazodtak, és amennyire csak tudtak, a fűvön haladtak, hogy a lépteik ne kopogjanak, amit könnyű volt megtenni, miután errefelé semmiféle kerítés vagy élősvény nem volt. Nyílt pusztaság és fekete magány volt körös-körül, és éles szellő fújta át.”). Ennek távlatában hangzik el az örök Szabó Lőrinc-i kétely: „gondolod, hogy találkozunk a halálunk után?” És a poétizált szöveg, ami követi, ami a *Tücsökzene* zárásán is ott lebeg: „Mint valaki, aki nagyobb volt, mint ő, Angel sem válaszolt a kritikus kérdésre a kritikus időben, és megint hallgattak. Egy-két perc múlva a fekvő asszony lélegzetvétele szabályosabb lett, ujjai, melyek Angel kezét szorították, elernyedtek, és Tess elaludt. A keleti léthatáron az ezüst sápadás szalagja a Nagy Síkságnak még távoli részeit is sötétnek és közelinek mutatta; és az egész roppant táj a tartózkodásnak, hallgatagságnak és habozásnak azt a bélyegét viselte magán, amelyet közvetlenül virradat előtt szokott. A keleti pillérek architrávjai feketén váltak ki a fénylő háttérből, és rajtuk túl a láng alakú nagy Nap-Kő és középiütt az Oltár-Kő. Az éjszakai szél rövidesen elhalt, és a remegő kis tócsák a kövek csésze formájú üregeiben mozdulatlaná váltak.” És ezzel fonódik majd egybe az élet záródásának jelzése, amikor „Aischylos kifejezésével élve” megszűnik tovább szórakozni az emberrel a Halhatatlanok Elnöke.³⁵ Miként a *Vers és valóságban* a *Holdfogyatkozásról* diktálja, belevonva tárgyiaságot, barátságot, magyar Stonehenge-et, Thanyt:

Holdfogyatkozás – Szándékosan ezt a verset hagytam záróversnek. Tihanyban írtam, egy ott átéltem eseményről szól, egyik legszebb élményéről tihanyi tartózkodásaimnak. Egy feledhetetlen szép holdfogyatkozásról. Mint gyakran, évente többször is egyik ottani barátoméknál,

34 A „waste of breath” közkeletű mai angol kifejezésnek (az Országh-szótár a „falra borsót hány” magyar kifejezéssel egyenértékűsíti) a *Prédikátor könyve*-béli „vanity of vanities” (vanitatum vanitas) kifejezéssel való összefüggését Patrick J. KEANE *Yeats’s interactions with tradition*. University of Missouri Press, Columbia, 1987. könyvében e vers elemzésekor veti fel. i. k. 249.

35 Thomas Hardy: *Egy tiszta nő*. Fordította Szabó Lőrinc. Magyar Helikon, Budapest, 1966. 490–496.

Illyés Gyuláéknál voltam. Valahogy homályosan, de mélyen belejártam egy nem régi, 1954. június 30-i napfogyatkozásnak az emléke is, egy különlegesen boldog napomé. Búcsúzóinak számon ezt a verset. Az „elképzelt halál” négy verse, a kék-szellős-lebegés után búcsúzás az ezüst-fekete-halkuló tájjal:

Búcsuzót gügyög a fülemüle.
Álommá zsongul a tücsökHzene.³⁶

Ebbe a sorba iktathatom Kuncz Aladár „mitikusságnak megtépett foszlányait” is, amelyekben végül is a halott anyjára gondolás, és ezáltal a születésre emlékezés brutális metafizikai látomásából („ősi szétszakadás borzongott végig feszült idegrendszeremen, fájón és kéjesen, mint valami hárfán”) bontja ki (megírási életkorszakát tekintve Szabó Lőrínchez hasonlóan) a halálnak az élő köré vont auráját.

Szabó Lőrinc majd a *TücsökHzene* végleges kötetét 1957 őszén éppúgy halálos ágyán veheti kezébe, mint Kuncz Aladár 1931-ben a maga múltidéző szövegét, a *Fekete kolostort*. Mindkét klasszikus alkotás az életrajziság dokumentáltságából figyel az emberi létezés helyére rákérdező poetizált szövegre. Kiemelkedve a mindennapiságból, túlemelkedve a sors emberre méretezett megpróbáltatásain. A megalkotott szövegben követve a „mitikus-ság megtépett foszlányait”.*

---

* Készült az OTKA K 81341 és az ELTE-MTA Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport (TKI 251 „Filológia mint az interpretáció kulturális technikája”) projektje keretében.

36 Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m. 273–274.